

12. УПК КП категорично проти передачі Почаївської Лаври УПЦ МП [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://realno.te.ua/novyny>. – Назва з екрана; Тернопільська облрада протестує проти передачі Почаївської Лаври УПЦ МП [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/44220>. – Назва з екрана.
13. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України (щодо передачі об'єктів культурної спадщини релігійним організаціям) № 9690 від 12 січня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=42300. – Назва з екрана.
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо права релігійних організацій на постійне користування земельною ділянкою : Закон України від 15 січня 2009 року // Урядовий кур'єр. – 2009. – № 18. – 3 лютого.

T. Shmaryova

THE ISSUE OF RELIGIOUS PROPERTY RESTITUTION: THE HISTORY OF ADMINISTRATION AND PROBLEMS OF THE IMPLEMENTATION IN UKRAINE

This article examines the history of administration of religious property restitution and the problems of implementation of such restitution; it also states a positive duty of the state to set up on the legislative level the principles and the procedures of restitution to religious organisations of their religious property which now belongs to the public and communal property.

Keywords: church, state, religious property, restitution, religious organisations.

Матеріал надійшов 30.08.2012

УДК 323.15:341.231

Курінний О. В.

ПРАВО НА САМОВИЗНАЧЕННЯ (СЕЦЕСІЮ) В НАЦІОНАЛЬНИХ ЗАКОНОДАВСТВАХ УЗБЕКИСТАНУ Й МОЛДОВИ ЯК ПОСТРАДЯНСЬКИХ ДЕРЖАВ

У статті розглянуто прецеденти відображення права на політичне самовизначення (сецесію) в конституціях та законах Узбекистану й Молдови як децентралізованих унітарних держав пост-соціалістичної правової традиції.

Ключові слова: право на самовизначення, сецесія, пострадянські держави, автономія, Узбекистан, Каракалпакстан, Молдова, Гагаузія, Придністров'я.

Попри недостатнє розроблення механізмів реалізації етнічними групами права на політичне самовизначення на рівні міжнародного співтовариства та суперечності у розумінні цього принципу науковцями й політиками, концепція самовизначення етнічних груп наприкінці ХХ століття послідовно здобувала нормативне закріплення в конституційних і законодавчих актах держав світу. Цей процес відбувався всупереч зумовленій розпадом багатонаціональних соціалістичних федерацій тенденції зникнення з конституцій держав, як складних (децентралізованих) унітарних, так і федеративних, положень щодо суверенітету автономій таких держав і офіційного закріплення їхнього права на вихід [7, с. 183–184]. Результатом стала поява низки законодавчих винятків із усталеної у 90-х рр. практики невизнання в конституційних актах суверенітету самоврядних частин держав чи ж

закріплення лише лімітованої їхньої правосуб'єктності. Таким винятком є й відображення права на самовизначення в конституціях і законах держав, що стало правовою відповіддю на політичні події в них, такі як громадянська війна та боротьба за незалежність населення окремих регіонів (Молдова, Ефіопія) або ж прагнення бездержавних етнічних груп до створення власної автономної одиниці (гагаузи Молдови, слов'яни Придністров'я) чи ж конституційного гарантування статусу існуючої (каракалпаки). У цій статті буде здійснено огляд законодавчих актів двох пострадянських держав, що знайшли політичну волю легітимувати зовнішнє самовизначення, – Узбекистану й Молдови на предмет особливостей закріплення ними права на таке політичне самовизначення (сецесію) з аналізом суб'єктів сецесії та законодавчих механізмів реалізації суб'єктами цього права.

Питанням правового статусу автономного утворення в складі Узбекистану присвячено в Конституції держави від 08.12.1992 главу XVII Розділу четвертого («Адміністративно-територіальний і державний устрій») під назвою «Республіка Каракалпакстан». Відповідно до назви й положень зазначеної глави узбецької Конституції, Каракалпакстан проголошується «суверенною республікою», що входить до Республіки Узбекистан (ст. 70), має свою Конституцію, яка, однак, не може суперечити Конституції Узбекистану (ст. 71). Автономна республіка має право на вихід зі складу Узбекистану на підставі загальнонародного референдуму лише в Каракалпакстані (ст. 74). Теоретична реалізація народом Каракалпакстану сецесії не здатна поставити під загрозу територіальну цілісність новостворюваної держави, оскільки територія та кордони автономної Республіки Каракалпакстан не можуть бути змінені без її згоди. Також Республіка Каракалпакстан самостійно вирішує питання свого адміністративно-територіального устрою (ст. 73) [5]. Такі самі норми з певним уточненням закріплює і Конституція Каракалпакстану (статті 1–3, 67 та ін.), а ст. 3 Конституції Республіки взагалі проголошує її територію та кордони недоторканими й неподільними [3]. При цьому закони Узбекистану також чинні на території Каракалпакстану (ст. 72), а взаємні зносини і спори Узбекистану та Каракалпакстану регулюються договорами, укладеними між зазначеними республіками, та на основі погоджувальних процедур (ст. 75) [5].

Характерною рисою основного закону Каракалпакії є подібність багатьох його положень до аналогічних за змістом і регулятивним призначенням норм узбецької Конституції, які стосуються не лише автономії (глава XVII), а й самої держави Узбекистану. Очевидно, що в цьому випадку має місце не закріплення й деталізація конституційних положень, присвячених автономії, в її локальному законодавчому акті, – а створення самостійної конституційної моделі автономії, подібної до метрополії. Така подібність норм зумовлена не надмірними чи безпідставними амбіціями каракалпакських нормотворців та не сліпим прагненням копіювати правову систему Узбекистану, – натомість вона може бути пояснена передусім високим рівнем суспільно-правової свідомості населення автономії та історичними особливостями становлення каракалпакської державності незалежно від Узбекистану. Так, протягом 20–30-х рр. XX ст. Каракалпакстан перебував у складі різних держав: в 1924 р. була утворена Каракалпакська автономна область, що увійшла до складу Киргизької (Казахської) СРР. Прикметно, що саме така адміністративна належність новоствореної автономії якнайкраще відповідала б декларованій національній політи-

ці СРСР та принципу самовизначення народів, адже, попри відносно домінування етнічних каракалпаків у населенні автономії, до третини її населення в усі роки становили казахи, тож у 20-х рр. фактично йшлося про другий (після Нагірно-Карабаської АО) прецедент реалізації двома етнічними групами права на політичне самовизначення на одній і тій самій території [8], тобто про «багаторівневе самовизначення», в цьому випадку казахів – на рівні союзної республіки, каракалпаків – на рівні автономії у складі Казахської СРР.

Однак у 1930 р. автономну область було передано до складу РСФРР, 1932 р. – перетворено на Каракалпакську автономну республіку, яка у 1936 році увійшла до Узбецької РСР [6]. Такий процес становлення державності каракалпакського народу, адміністративно приєднаної до державного тіла Узбекистану лише через 10 років після її появи, дав змогу авторам Конституції Каракалпакстану вести мову в Преамбулі про «історичний досвід розвитку каракалпакської державності».

Отже, в Конституції складної унітарної держави Узбекистан за Республікою Каракалпакстан чітко закріплено право на вихід, хоча в цьому випадку суб'єктом сецесії є автономне утворення, а не суб'єкт федерації. Однак рішення про вихід державних утворень зі складу Узбекистану має бути затверджено Законодавчою палатою, а також Сенатом Олій Мажлісу (парламенту) – за ст. 78 [5]. До того ж із питання зовнішнього самовизначення Каракалпакстану неможливо провести й загальнонаціональний плебісцит відповідно до чинної законодавчої процедури, адже за ст. 2 Закону Узбекистану «Про референдум Республіки Узбекистан» предметом такого референдуму не можуть бути питання про зміну територіальної цілісності Республіки [2]. Отже, конкретний механізм реалізації автономією свого конституційного права на відокремлення є дуже недосконалим, хоча за буквальним тлумаченням Конституції Узбекистану для сецесії автономії видається достатнім проведення суто місцевого референдуму «в обхід» ст. 2 Закону про референдум.

На відміну від Узбекистану, у Молдові рушійною силою другого серед держав СНД прецеденту нормативного закріплення права на самовизначення стали не історико-правові традиції чи ж наявність адміністративних одиниць у певної етнічної групи, їхній статус, а сучасні чітко заявлені прагнення таких груп до державного будівництва. Наслідком спричинених цими прагненнями суспільних заворушень і громадянської війни стало часткове визнання права на сецесію, підтверджене конституційним закріпленням. Так, відповідно до ч. 1 нової (від 2003 р.) редакції ст. 111 Конституції Республіки Молдова, Гагаузія – «автономно-територіальне утворення з

особливим статусом як форма самовизначення гагаузів, що є складовою і невід'ємною частиною Республіки Молдова, яка самостійно, в межах своєї компетенції, відповідно до положень Конституції Молдови, вирішує питання політичного, економічного і культурного характеру в інтересах всього населення» [4]. Як бачимо, нова редакція цього конституційного положення щодо Гагаузії не лише легітимізує сам правовий статус автономно-територіального утворення (далі – АТУ), на відміну від закріпленої у редакції цієї статті від 1994 року згадки про «деякі населені пункти півдня Республіки Молдова»), а й суттєво конкретизує обсяг компетенції такого правового статусу. Однак окрім деталізації статусу АТУ, що є позитивним положенням для гагаузів як етнічної групи та корінного народу Молдови, нове формулювання ч. 1 ст. 111 є політично вигідним і для прихильників територіальної цілісності Молдови, адже визнання АТУ формою самовизначення гагаузів – внутрішнього – потенційно дає змогу оголосити це право гагаузького народу реалізованим, тобто вичерпаним.

Аналогічні зміни було внесено у 2003 р. і до ст. 110 щодо адміністративно-територіального устрою Молдови: «Населеним пунктам лівобережжя Дністра може бути надано особливі форми й умови автономії відповідно до особливого статусу, встановленого органічним законом» [4]. Ідеться про Придністров'я.

Задовго до змін до ст. 111 Конституції Молдови досліджувані положення в іще більш деталізованому вигляді було викладено у Законі Республіки Молдова «Про особливий правовий статус Гагаузії (Гагауз Ері)» від 1994 р., визнаного органічним в ч. 2 попередньої редакції та в ч. 5 і ч. 7 зміненої редакції ст. 111 молдавського основного закону. Окрім того, надзвичайно важливим стало пряме зазначення в ч. 4 ст. 1 згаданого органічного закону норми, за якою «у разі зміни статусу Республіки Молдова як незалежної держави народ Гагаузії має право на зовнішнє самовизначення» [1]. Так само і пропонуваними планами врегулювання придністровського конфлікту (так званий план Козака, пропозиції керівництва ПМР) передбачалась можливість сецесії ПМР у разі втрати Молдовою незалежності.

Але в певній дисгармонії із автономним статусом Гагаузії і її правом на відокремлення за визначених умов – перебувають приписи ст. 5 цього Закону щодо порядку формування її території. Цим Законом передбачено теоретично простий порядок включення інших (негагаузьких) населених пунктів до складу автономії на підставі місцевого референдуму за ініціативою третини населення цих населених пунктів, проведеного урядом Республіки Молдова (що потенційно дає змогу владним структурам Молдови

зволікати з проведенням референдуму). При цьому референдум щодо виходу населених пунктів зі складу АТУ Гагаузії не потребує його проведення ані урядом Молдови, ні Виконавчим комітетом АТУ Гагаузії – тож фактично таке волевиявлення може бути реалізовано безпосередньо на рівні владних органів самого населеного пункту. Тобто ці положення Закону можуть тлумачитись і як узаконення залежності території автономії не лише від національного складу населених пунктів, а й від не пов'язаних з ідентичністю чинників. Фактично ж законодавством Молдови передбачено гнучкий, але дієвий, придатний до маніпуляцій в інтересах держави порядок зміни території автономії.

Одночасно зі збереженням пострадянської правової традиції в Молдові, за якою політичне самовизначення (державотворення) сприймалося невіддільно від здобуття економічної самостійності та передбачало визнання за автономією прав на природні ресурси її території, а також з урахуванням незначних (і нестабільних – з огляду на положення ч. 5 ст. 5 Закону про Гагаузії) її кордонів, ч. 4. ст. 111 Конституції Республіки Молдова встановлює, що земля, надра, води, рослинний і тваринний світ, інші природні ресурси на території АТУ Гагаузія, є власністю народу Республіки Молдова і водночас – лише економічною основою Гагаузії [4].

При дослідженні особливостей здобуття правового статусу АТУ Гагаузією (Гагауз Ері) порівняно з подібними державницькими досягненнями Республіки Каракалпакстану, необхідно враховувати дію трьох взаємосуперечних соціальних факторів на гагаузьке суспільство: історичну бездержавність та нерозвиненість до останнього часу політичного руху гагаузів, їх нечисленність, з одного боку, і порівняно радикальну їхню боротьбу зі слабкою Молдовою за здобуття державності – з іншого. Результатом дії другого, більш інтенсивного чинника, став сам факт перемоги гагаузького народу у боротьбі за здобуття автономного утворення. Так, у цьому органічному законі Молдови гагаузький народ декларативно визнано «першим носієм статусу Гагаузії». Водночас вплив першого – історичного – чинника виявився в джерелах нормативного закріплення правового статусу автономії. Так, у Преамбулі до цього Закону закономірно немає жодної згадки про «історичний досвід державності» гагаузів (на відміну від основного закону Каракалпакії), натомість там ідеться про створення Гагаузії, «виявляючи добру волю», «з метою задоволення національних потреб та збереження самобутності гагаузів» та з огляду на пріоритет прав людини. Окрім того, цей чинник сповна відбився також й у відсутності в Законі наявних у Конституції Каракалпакстану положень, ідентичних із відповідними нормами дер-

жавної Конституції, приписів щодо недоторканості території і кордонів, щодо суверенітету, вирішення спорів із центром шляхом особливих процедур [1]. Натомість прикметна трансформація суб'єкта самовизначення в обох випадках: від етнічної групи до народу автономії.

Досліджені автономні утворення, попри аналізовані відмінності, мають і спільні риси: як Гагаузія, так і Каракалпакстан (незважаючи на декларативні положення щодо «суверенітету» Каракалпакстану як «держави» чи «державного утворення», аналогічно до АРК) фактично мають статус автономій, тож Молдова й Узбекистан за формою державного устрою збереглися як унітарні держави, хоч і складні.

Розпад поліетнічних соціалістичних федерацій призвів до зникнення держав із конституційно закріпленим правом на самовизначення. Водночас з огляду на стрімке зростання ідентичності й правосвідомості етнічних груп (національних меншин чи корінних народів) у новоутворених пострадянських державах, низкою новітніх конституцій таких країн було передбачено право на самовизначення аж до відокремлення (сецесію). З огляду на специфіку нормативного викладу такого права, зумовлену конкретними суспільно-політичними подіями і рівнем розвитку та прагнень кожної окремої етнічної групи, можливим є виокремлення найбільш типових закономірностей законодавчого передбачення за етнічними групами права на зовнішнє самовизначення в законодавствах Узбекистану й Молдови:

1) закріплення права на самовизначення в нових конституціях пострадянських держав постсоціалістичної правової традиції зумовлене прагненнями етнічних груп здобути

власну автономну територіальну одиницю у складі держави (АТО Гагаузія) або зберегти конституційний статус наявної (Каракалпакстан), а в окремих випадках – прямою їх боротьбою за незалежність (сецесію), як-от Придністровська Молдавська Республіка у складі Республіки Молдова;

- 2) право на самовизначення аж до відокремлення визнається у конституціях цих держав за широким колом різних суб'єктів: автономною республікою (Узбекистан) або ж її народом (Придністров'я), який у разі нестабільності території автономії через вільне волевиявлення її населених пунктів (Гагаузія) фактично обмежується винятково спільнотою прихильних до незалежності осіб, тобто лише найактивнішою частиною певної етнічної групи;
- 3) прагнення до сецесії повинно бути підтримано на референдумі більшістю населення автономної одиниці, зокрема, простою (Узбекистан). Однак порядок реалізації права суб'єктом може бути декларативним, чітко не передбаченим законодавством – як-от у випадку автономних утворень Республіки Молдова, або прописаним у надмірно суперечливий спосіб (Узбекистан);
- 4) водночас безпосередня реалізація самовизначення в низці випадків вимагає настання передбачених законодавством політичних обставин (зміна незалежного статусу Молдови як єдиний привід до самовизначення Гагаузії та Придністров'я) або ж здійснення додаткових процедур загальнодержавними органами (затвердження виходу Каракалпакії узбецьким парламентом).

Список літератури

1. Закон Республіки Молдова «Об особом правовом статусе Гагаузии (Гагауз Ери)» от 23.12.1994. № 345-ХІІІ // Новые конституции стран СНГ и Балтии : сборник документов. / сост. Ю. А. Дмитриев, Н. А. Михалева. – М. : Манускрипт, 1997. – Вып. 2. – 672 с.
2. Закон Республіки Узбекистан «О референдуме Республики Узбекистан» в редакции от 30.08.2001 // Ведомости Олий Мажлиси Республики Узбекистан. – 2001. – № 9–10. – С. 176.
3. Конституция Республики Каракалпакстан от 9.04.1993 // Новые конституции стран СНГ и Балтии : сборник документов / сост. Ю. А. Дмитриев, Н. А. Михалева. – М. : Манускрипт, 1997. – Вып. 2. – 672 с.
4. Конституция Республики Молдова от 29 июля 1994 г. – Режим доступа: <http://www.president.md/const.php?page=8300&lang=rus>. – Назва з екрану.
5. Конституция Республики Узбекистан, принятая 8 декабря 1992 года. – Режим доступа: www.pravo.uz/codex/get_data.php3?topic=1936&sub=0#0. – Назва з екрану.
6. Независимый Каракалпакстан – миф или реальность? // Новое Узбекское Слово. – 2007. – Режим доступа: <http://bukharainfo.com/blog/?p=715>. – Назва з екрану.
7. Чиркин В. Е. Конституционное право зарубежных стран : учебник / В. Е. Чиркин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2001. – 622 с.
8. Цуциев А. А. Атлас этнополитической истории Кавказа (1774–2004) / А. А. Цуциев. – М. : Европа, 2006. – 128 с.

O. Kurinniy

RIGHT TO SELF-DETERMINATION (SECESSION) IN THE NATIONAL LEGISLATIONS OF UZBEKISTAN AND MOLDOVA AS THE POST-SOVIET STATES

The article reviews the precedents of stipulating the right to political self-determination (secession) in the constitutions and legal acts of Uzbekistan and Moldova as of decentralized unitary states of the post-socialist legal tradition.

Keywords: right to self-determination, secession, post-Soviet states, autonomy, Uzbekistan, Karakalpakstan, Moldova, Gagauzia, Transnistria.

Матеріал надійшов 19.03.2012